

Előszó

A magyar sajtó történetének megírása újabb és újabb hullámokban nekilendült, majd megakadt. Tanulságos a történet, amelyet Ferenczy József az első magyar hírlaptörténet bevezetőjeként megírt 1887-ben: pályadíjak és megismételt pályázatok ellenére senki sem jelentkezett kézirattal. Végül ő maga írta meg a magyar hírlapirodalom első, majdnem egy évszázadának történetét.¹

A pályázat és az első magyar sajtótörténet is akkor született meg, amikor a nemzeti könyvtárban a köteles példányok beérkezése miatt már annyira felhalmozódott a sajtóanyag, hogy nélkülözhetetlen lett az áttekintést lehetővé tevő segédeszköz elkészítése. Ezek a segédeszközök lettek az első sajtótörténetek – szükségszerűen a Széchényi Könyvtár Hírlaptárának vezetői, Szinnyi József, majd Dezsényi Béla munkáiként –, és ezt követően fellépett az újságíróképzés igénye a szakma múltját bemutató tankönyvek iránt (Dezsényi Béla – Nemes György [1954], Gombó Pál [1966], Márkus László [szerk. 1977], Fülöp Géza egyetemi jegyzete [1980, és utána 15 kiadás], Buzinkay Géza [1993], Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor [2001], Buzinkay Géza – Kókay György [2005], Bajomi-Lázár Péter [2006]). A hírlapgyűjtemény és az újságíróképzés egymástól ugyan eltérő, de egyaránt gyakorlatias igényt állított a megszülető sajtótörténet iránt.

Az akadémiai kézikönyv igényű magyar sajtótörténet munkálatai a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének keretében, Szabolcsi Miklós főszerkesztői vezetésével, az 1970-es évek közepén indultak el – Dersi Tamás kezdeményezésére és a Magyar Újságírók Országos Szövetsége anyagi támogatásával. Irodalomtörténészek és történészek csoportmunkájának eredményeként két részben, három kötetben, szerkesztőként Kókay György, illetve Kosáry Domokos és Németh G. Béla irányításával az 1980-as évek közepére meg is jelent az eredetileg négykötetesre tervezett nagy kézikönyv első fele – amely azonban csak 1892-ig jutott el. A magyar sajtó e legnagyobb szabású története éppen annál az időszaknál állt le, amikor a magyar sajtó szerkesztői, vezető publicistái és műfajai terén

¹ Ferenczy József 1887: V–VI.

éppúgy, mint kiadói szervezettségével, technikailag, illetve példányszámainak nagyságát tekintve kifejletté vált, és kortárs európai összehasonlításban is megillette már a fejlett sajtóélet minősítés. A kézikönyv szerkesztőinek és munkatársainak belső vitái az első kötet esetében elsősorban irodalomtörténeti, a másodiknál politikátörténeti és ideológiai jellegűek voltak, így nem eredményeztek homogén szemléletű és következetes módszertanra épülő munkát. A főszerkesztő, Szabolcsi Miklós végül is „első kísérletnek” nevezte a művet. Folytatására máig sem került sor, és nem is valószínű, hogy ez az eredeti formában megtörténhessék.

A valójában idő előtt, azaz az egységes szemlélet kialakítása előtt megkezdett monografikus feldolgozás derékba törése óta, az elmúlt három évtized alatt ugyan megszorodtak a résztanulmányok, majd a kétezres évek óta megszületett több, az elméleti és módszertani tisztázást sürgető dolgozat,² azonban mégsem történt előrelépés egy reprezentatív magyar sajtótörténeti monográfia megalkotása terén. Pedig a sajtótörténet kutatóiban nincs hiány, több hazai és határon túli történész, irodalomtörténész munkássága erősen sajtótörténeti vonatkozású – közéjük tartozik Borbándi Gyula, Fleisz János, Györffy Gábor, Lakatos Éva, Lengyel András, Lipták Dorottya, Révész Emese, Sipos Balázs, Szajbély Mihály, Széchenyi Ágnes, Takács Róbert, Ujvári Hedvig –, és kívülük is szaktörténészek sora publikált sajtótörténeti vonatkozású dolgozatokat.

Angolszász és német nyelvterületen gazdag sajtó-, média- és kommunikációtörténeti szakirodalom jött létre.³ Kezdetben, a XIX. század közepe és az 1970-es évek között összefoglaló nemzeti sajtótörténetek születtek meg – angolszász és német nyelvterületen korábban, a latin és közép-európai térségben később⁴ –, majd

² Vö. Széchenyi Ágnes 2004; Szajbély Mihály 2005a; Gyáni Gábor 2006; Buzinkay Géza 2010a; Lipták Dorottya 2011 és 2014; Rákai Orsolya 2014; Szajbély Mihály 2014.

³ Az erőteljesen elméleti igényű angolszász médiatörténet-írás igényeit és irányait áttekintette Sipos Balázs 2015: 1–14.

⁴ Fontosabb nemzeti – nagyon eltérő elméleti megalapozású – sajtótörténeti összefoglalások: Andrews, Alexander 1859: *History of British Journalism*. Vols. 1–2. London, Richard Bentley; Curran, James – Wingate, Pauline (szerk.) 1978: *Newspaper History*. London, Constable; Koss, Stephen 1981–1984: *The Rise and Fall of the Political Press in Britain*. Vols. 1–2. London, Hamish Hamilton; Emery, Edwin 1962: *The Press and America*. New York, Prentice Hall [1992-ig 7 kiadás]; Groth, Otto 1928–1930: *Die Zeitung*. 1–4 Bde. Mannheim–Berlin–Leipzig, Bensheimer; Kirchner, Joachim 1958–1962: *Das deutsche Zeitschriftenwesen*. 1–2 Bde. Wiesbaden, Harrasowitz; Koszyk, Kurt – Lindemann, Margot 1966–1972: *Geschichte der deutschen Presse*. 1–3 Bde. Berlin, Colloquium Verlag; *Histoire générale de la presse française* 1969–1975: (Vol. 1–4.) Paris, PUF; Feyel, Gilles 1999: *La presse en France des origines à 1944. Histoire politique et matérielle*. Paris, Ellipses; Zenker, Ernst Victor (1892–1893) 2009: *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848. Geschichte der Wiener Journalistik Während des Jahres 1848*. Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte, 2 Bde., Wien, Perfect Paperback; Paupié, Kurt 1960: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte*. 2 Bde., Wien–Stuttgart, Braumüller; Murialdi, Paolo 2006: *Storia del giornalismo italiano*, Bologna, il Mulino; Farinelli, Giuseppe 1997, 2004: *Storia del giornalismo italiano: dalle origini a oggi*. Torino, UTET libreria.

részben ezekre alapozva készültek el az elmúlt évtizedek médiatörténetei, amelyek kommunikációs jelenségeket és folyamatokat, illetve nyelvhatárok fölött átívelő médiaműfaji és tipológiai összefüggéseket vizsgálnak. Sokféle szempontú, szerkezetű és elvi megalapozású médiatörténeti koncepcióval találkozhatunk. Például a média történetét a kommunikáció történetébe szintetizálta Asa Briggs és Peter Burke magyarul is megjelent műve.⁵ Más megközelítés szerint a sajtótörténet felfogható mint a közvélemény kialakulásának és átalakulásának története a tömegdemokrácia és a tömegsajtó megjelenésének következtében.⁶ Felfogható „a média története [mint] az észlelés (a közvetítés) technicizálódásának története”.⁷ Továbbá a sajtó történetét meg lehetne írni mint a nyilvánosságért, a sajtószabadságért folytatott küzdelem történetét, ami egyúttal a cenzúra és sajtószabályozás, illetve a média és a demokrácia viszonyának története is;⁸ megírható lenne mint egy foglalkozási ág, az újságíró szakma története,⁹ és egyáltalán nem utolsósorban mint az olvasóközönség története.¹⁰

Az antropológiai felfogású kultúratudományok által megtermékenyített médiaelmélet célként ugyan megfogalmazhatja, hogy a sajtótörténet mint a médiatörténet része integrálódjék a kommunikációtörténetbe, az pedig az általános kultúrtörténet részeként találja meg helyét, de ennek a „második generációs történetnek” a hazai kutatásban még hiányzanak a feltételei, az előmunkálatai. Ez a kötet mint „első generációs” médiumtörténet arra vállalkozik, hogy az egyik médium, a magyar sajtó intézményének történetét feltárja, felhasználva a szakirodalom eredményeit, és a hézagok, űrök esetében az empirikus alapkutatásokat is elvégezze.¹¹ Ha betölti funkcióját, megalapozása lehet egy szintetikus médiatörténetnek.

⁵ Ennek megírását tűzte ki célul egyetemes szemlélettel: Briggs, Asa – Burke, Peter 2004: 9.

⁶ John Lukacs nyomán Gyáni Gábor társadalomtörténeti megközelítése: „[A]z újfajta, a mindinkább magában a néphangulatban feloldódó, ilyenformán a tömegtársadalom igényeinek is megfelelő közvélemény eleve nem a társadalomban, a sajtót fogyasztó olvasóközönségben már meglévő tudás és vélemény megszólaltatására, hanem egy efféle tudás és vélemény beléjük csepegtetésében és annak mint saját véleményüknek a kifejeződésében találja meg igazi hivatását.” Ebben a változásban ragadná meg a XX. századi sajtótörténetet Gyáni Gábor 2006: 138.

⁷ Sipos Balázs 2011: 37. Erre az elvre építette a Horthy-korszak sajtótörténeti vizsgálatát.

⁸ A nagy hatású koncepciók közül néhány példa: Habermas, Jürgen 1993; Keane, John 1999; a nyilvánosság és a hírszolgálat objektivitásra való törekvése történetének alapműve: Schudson, Michael 1978; a nyilvánosság, a demokrácia és a média viszonyára építi XX. századi médiatörténetét Bertho Lavenir, Catherine 2005.

⁹ Csak részkérdésekre, rövidebb korszakokra: O’Boyle, Lenore 1967–1968; Sipos Balázs 2006; Takács Róbert 2006; Saly Noémi 2006; Buzinkay Géza 2009.

¹⁰ Ennek klasszikus példája: Altick, Richard D. 1957; magyar nyelven az újságolvasásra (is) vonatkozó részfeldolgozások: Bisztray Gyula 1967; Fülöp Géza 1978; Buzinkay Géza 1992; Gyáni Gábor 1999a; Lipták Dorottya 2002; Monok István 2002.

¹¹ Az első és második generációs történetekre vonatkozóan l. Sipos Balázs 2015: 6–7.

Koncepcióm a következő. A sajtó története ugyan a médiatörténet része, azonban nyelvhez kötöttsége és az írás-olvasásból következő intellektuális vonatkozásai miatt világosan elhatárolható a vizuális és auditív médiumoktól, amelyek ezért itt csak a szükséges utalások erejéig jelennek meg. Felfogásom szerint a sajtónak tartalmából következő hármass funkciója van: informálás, véleményformálás és szórákkoztatás, amelyek rögzítés, sokszorosítás és terjesztés útján érvényesülnek és érik el a társadalmat, az olvasót. A sajtónak ebből a felfogásából következnek a számba vett szempontok: szó lesz a sajtó tartalmának létrehozóiról (újságírók, szerkesztők), a sajtóüzem megszervezőiről és működtetőiről (kiadói vállalkozók és a kiadói üzlet), mindkét kategória felügyeletéről, szabályozásáról (cenzúra, sajtópolitika), a sajtósokszorosítás, újságnyomtatás fejlődéséről, a lapterjesztés alakulásáról (előfizetés, kolportázs, utcai árusítás), az információ megszerzésének fejlődéséről (alkalmi levelezőktől a hírirodákig), az információ és véleményformálás sajtóbeli megjelenéséről (a laptípusokról és sajtóműfajokról), a tág értelemben felfogott szórákkoztatás megjelenéseiről (az irodalomtól a családi lapokig, magazinokig) s a funkció és a működési mód közös céljáról, az olvasóról. Ez a teoretikus számbavétel azonban nem jelentheti, hogy mindezekről a vonatkozásokról egyforma súllyal és teljességgel eshet szó: a lehetőségeket behatárolja a magyar sajtó múltjáról eddig összegyűlt ismeretek és adatok hézagossága, kiegyenlítetlensége. Például a cenzúra és a sajtótörvénykezés múltját részletesen és sokoldalúan feltárta már a szakirodalom, viszont rendkívül keveset tudunk, lényegileg csak esettanulmányokat ismerünk az újságírókról vagy az olvasóközönségről. Ráadásul a magyar sajtó múltjára vonatkozó ismereteink nem elhanyagolható része is bizonytalan alapokon áll, miután a forrásanyag nemcsak esetleges, de olykor egyúttal bizonytalan is.¹²

A magyar írott sajtó történetének íve több mint kétszáz évet fog át. Az 1780-as években azért született meg, hogy bizonyítsa a magyar nyelv (és civilizáltság) érettségét a német nyelvterületen protestáns lelkészek által megismert, rendszeresen megjelenő „államismeret” művelésére, majd pedig a folyamatosan megszülető szépirodalmi és kritikai munkák nyilvánosságra hozatalára. A nyelvújítással modernizálódott és megerősödött magyar nyelv a reformkor kulturális és politikai ambícióival, a közéletbe bekapcsolódó és nemzeti politikát megteremtő törekvéseivel együtt már önálló, saját hagyományaiból is táplálkozó sajtóéletet teremtett, amelyet legfeljebb megnyirbálni, keretek közé szorítani tudott a Habsburg Birodalom cenzúrája, de autochton létét többé nem vonhatta kétségbe, amire az 1849-et követő Bach-korszak magyar sajtóélete volt a bizonyosság. A kiegyezést követő közel fél évszázad önmagát európai hatalmi tényezőnek tekintő, birodalomteremtő

¹² Csak egyetlen példa: visszaemlékezéseket, memoárokat még olyankor is gyakran kell forrásként használni, amikor észrevehetően nem objektívak, vagy tévednek, mert állításaik ellenőrzésére nincs mód, hiszen nem maradtak fenn szerkesztőségi irattárak, levéltárak, a lapkiadóké közül is csak kevés és hézagosan.

öntudatú magyar politikája, a közéleti nyilvánosságot az 1848-as sajtótörvény szellemében tisztelő, „a negyedik hatalmi ágat”, a sajtót alapvetően liberális módon elfogadó állam, illetve a szabad vállalkozások kifejlődésével megerősödő kapitalizmus páratlanul virágzó magyar sajtót teremtett, amelyet a felhasználói oldal, az iskolarendszer eredményei következtében növekvő olvasói rétegek is igényeltek. A liberális szabadság és a vele együtt járó szabadosság elleni, illetve a sajtón igazmondást számon kérő társadalmi és politikai hangok ugyan fokozatosan erősödtek a századforduló óta, de ezek inkább csak a sajtóról szóló viták formájában lángholtak fel egészen 1914-ig, amikor Tisza István miniszterelnök hatalmi szóval, politikai és szakmai konszenzus nélkül megszavaztatta az 1914: XIV. törvénycikket, az új sajtótörvényt. Ez akár a magyar sajtóélet korábbi burjánzó virágkorának végét is jelenthette volna, azonban a világháború kitörése, lefolyása, a végén a forradalmak és a történelmi Magyarország politikai és társadalmi szétesése markánsabban át helyezte a sajtótörténeti hangsúlyokat is. Ezután az államhatalom többé már nem fontos funkciót betöltő partnernek tekintette a sajtót, hanem a szabályozás tárgyának, kellemetlen vagy veszélyes jelenségnek, amelynek egyedüli hasznos tulajdonsága, hogy propagandacélokra használható. És szintén propagandaeszköznek tekintették a tömegek mozgósítását célul kitűző mozgalmak, pártok. Ettől kezdve a hatalom állandó gyakorlata és az újságírók tartós élménye lett a sajtó manipulálása. A teljesen megváltozott szerepkör és feltételrendszer indokolja, hogy más és más nézőpontból mutassam be az 1918 előtti, illetve az 1918 és 1989 közötti sajtóéletet. Az a történet, amely 1914-ig folyamatos gyarapodás- és fejlődéstörténetként fogható fel, ettől kezdve, a XX. század folyamán már végig megszakítottságokkal jellemezhető, mint olyan folyamat, amelynek nem volt íve.¹³ Ráadásul a század végén a rendszerváltás akkor tudott az írott sajtónak fellángolást, mind tartalmi, mind a társadalmi elvárásokban megjelenő átmeneti megújulást és fontosságot biztosítani, amikor már a lapok jelentősége világszerte visszaszorulóban volt.

A magyar sajtó történeti ívének ez a felfogása politika- és társadalomtörténeti szemléletű. Érdeklődésem előterében az általában „politikaiként” megnevezett közéleti sajtó, a napilapok és hetilapok, vagyis azon lapcsoportok történetének nyomon követése áll, amelyeket hivatásos újságírók, szerkesztők készítettek. E szerint a felfogás szerint az újságírás a politológia vagy a jelenkortörténet-írás kezdeti megjelenési formája, és nem valamiféle szépirodalmi műfaj művelése; a legszorosabb kapcsolatban a politikátörténettel, társadalomtörténettel, művelődéstörténettel áll.¹⁴ Természetesen a szépirodalom helyet kaphat a sajtóban, sőt gyakran fon-

¹³ Gyáni Gábor koncepcióján alapulhatna a XX. századi magyar történelemnek többszörös diszkontinuitásként való leírása (1918/19, 1945/47, 1956 – részben 1989) és annak tükröztetése a sajtóban. Vö. Gyáni Gábor 2011: 51–99.

¹⁴ „Journalism history is the story of humanity’s long struggle to communicate with each other – to dig out and interpret news and to offer intelligent opinion and entertaining thoughts in the marketplace

tos szerepet játszhat, de nem alapelve a sajtó működésének, nem szabja meg a jellegét, a vele való hatásági bánásmódot, sem közönsége elvárásait. Felfogásom eltér a hagyományos magyar sajtótörténetek többségének szemléletétől, amelyek a szépirodalmi lapok történetét állították a középpontba; ez következett mind a magyar szépíróknak nemzeti politikai iránymutatóként való felfogásából, mind abból, hogy magyar sajtótörténettel sokáig szinte kizárólag irodalomtörténészek foglalkoztak. Azonban magától értetődik, hogy a napi- és hetilapok előtérbe állítása mellett jelentőségükhöz méltó helyet biztosítottam a szépirodalom periodikus fórumainak, a hírlapok tárcarovatainak, a magazin és folyóirat lapműfajoknak is.

E munka gerincét fő vonulatként ugyan a sajtóéletet, a sajtó fejlődését meghatározó országos érdekű és terjesztésű sajtó alkotja, de a lapirodalom szempontjából fontos és önállóságra törekvő vidéki, regionális sajtó is helyet kap benne, az első világháború végétől kezdve pedig önálló fejezetek mutatják be a kisebbségi, illetve az emigrációs magyar sajtóélet fontos jelenségeit. Azáltal, hogy ez az első olyan magyar sajtótörténet, amely a XX. századi magyar sajtónak a teljes magyar nyelvterület, a hazai, a határon túli, illetve az emigráns magyar sajtó egységét tekinti, e téren is feltételezi, hogy az áttekintés megalapozó, illetve kísérleti jellegű elemeket tartalmazzon.

A kötet alcímében megnevezett időhatárok – a „kezdetek” és az „ezredforduló” – szándékosan laza határokat jelölnek. Tisztázandó kérdés – tehát nem egyértelműen adott tény –, hogy mit tekinthetünk a magyar sajtó megindulási idejének. Előzményként vehetőek számba a XVI. század második felétől már nyugat-magyarországi nyomdákból is kikerülő, német nyelvű hírlevelek. A korai magyar sajtótörténet-írás felfogása, nyelvi szempontból logikusan, a magyar nyelvű hírlap, a Magyar Hirmondó megszületését (1780) tekintette a magyar sajtó megszületési időpontjának, és a XVIII. század korábbi, latin, német nyelvű lapjait előzményekként vette számba. A kevésbé általános történelmi felfogás, leginkább Kosáry Domokos XVIII. századi művelődéstörténete a hungarus-tudat egységében tekintett a latin–német–cseh (szlovák–)magyar–horvát művelődés divergáló folyamatára, amelynek éppúgy része a Habsburg birodalombeli latin és a német sajtó, mint a nemzeti szempont és a nemzeti nyelvű értelmiség megjelenését követően a magyar nyelvű sajtó. Vagyis kialakulásakor, megszületésekor a magyarországi sajtó történetéről kell beszélnünk, amelyen belül az egyik fejlődési fokként jelentek meg a magyar (nyelvű) lapok. A két felfogást vegyítette Kókay György az akadémiai sajtótörténet első kötetében, de előzményként visszanyúlt az európai sajtó kezdeteihez, az újságlevelekhez. A jelen munka is a kialakuló szervezett informá-

of ideas.” Emery, Edwin – Emery, Michael 1984: V. Hasonló felfogást fogalmazznak meg: Groth, Otto 1962: Bd. 4., 107.; Eggeling, Erich 1969: 99–100.; Unwin, George – Unwin, Philip Soundy – Tucker, David H. 1992: 431–449.; Keane, John 1999: 14., 26.; Feyel, Gilles 1999: 3.; Barbier, Frédéric – Berto Lavenir, Catherine, 2004: 15–19.; Briggs, Asa – Burke, Peter 2004: 9–11.

cióáramoltatás, kommunikáció európai előzményeihez kapcsolja a magyarországi sajtó elindulását. A XVIII. századi hungarus-sajtót a magyar sajtótörténet nélkülözhetetlen részének tekinti, viszont mind tartalmi, mind műfaji okok miatt kételkedik abban, hogy a *Mercurius Hungaricus* mint Rákóczi kancelláriájának diplomáciai célzatú nyomtatványsorozata a sajtótörténet része lenne.

A magyarországi lapok számbavételekor tekintettel kellett lenni arra, hogy bármennyire is megindult 1780-ban az első magyar nyelvű lap, ám még két évtizedig jelen voltak hazai kiadású latin nyelvű lapok is, a sajtó szempontjából fontos városaink polgársága pedig még elsősorban németül olvasott legalább az 1830-as évekig, sőt részben azon túl is. A magyar lapok híryanagának is fontos forrásai voltak a Pozsonyban, Budán, Pesten és az erdélyi Nagyszebenben megjelenő német nyelvű újságok. A német nyelv még jóval később, a kiegyezést követően is jelentős szerepet játszott a magyar sajtó történetében: a *Pester Lloyd* munkatársai és tartalma révén elválaszthatatlan maradt a magyar nyelvű sajtótól. A német nyelv használata azonban a magyarosodás folyamatában egyre inkább háttérbe szorult, és az első világháborút, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően a perifériára szorult, amit világosan érzékeltet, hogy a századfordulón még nagy példányszámú német napilapokat kiadó Hungária Rt. 1925-tel teljesen átállt a magyar újságkiadásra. A magyarországi német sajtó története úgy vált külön a magyar sajtó történetétől, ahogy a magyar sajtóélet önállósult, elszakadt német gyökereitől, mintaképeitől, kifejlődött, a belföldi olvasóközönségnek pedig többé nem volt rá szüksége. Ettől kezdve a német sajtó már nem is maradt a magyar (nyelvű) sajtótörténet része.

Az akadémiai sajtótörténethez, illetve az azóta megjelent sajtótörténeti áttekintésekhez képest néhány módosítást tartottam szükségesnek a tartalmi elrendezés, a periodizáció tekintetében. Az 1830–1840-es éveket, a magyar sajtó kifejlődésének közel két évtizedét pontos évszámhoz kötés nélkül neveztem meg, hangsúlyozandó a folyamatot. Az 1849 és 1867 közötti időhatárokat a már megszületett, de ekkor hatályon kívül helyezett magyar sajtótörvény állapota indokolja: a törvénytelenség szempontjából egységes volt a korszak egészen az 1848. évi XVIII. törvénycikk 1867-ben történt visszaállításáig. A modern magyar sajtó és összes fontos jellemzője a dualizmus korában alakult ki, de ezt a fél évszázados periódust két részre bontották az 1880-as évek közepétől megjelent fontos újdonságok: a tömegsajtó, illetve annak a magyar polgári ízlésvilágnak a megjelenése, amely a modern magyar irodalom fórumai mellett vicclapok és képes hetilapok megteremtésével is gazdagította a kulturális életet. Az első világháború végét követő forradalmi korszak különböző színezetű diktatúráinak viszonya a sajtóhoz olyan mértékben különbözött mind a megelőző, mind a következő évtizedekétől, hogy indokoltnak látszott külön fejezetben tárgyalni, végső korszakhatárának az előzetes cenzúra 1921. decemberi feloldását tekintve.

Valószínűleg az 1945 és 1989 közötti periódus egyetlen fejezetbe foglalása a leginkább meglepő, vitatható megoldás, annak ellenére is, hogy azon belül határo-

zottan elkülönülő időszakokat különböztettek meg. Az első három évben, a koalíciós időszakban a szabad, sokszínű és demokratikus sajtóélet kialakítása éltette a reményeket, másfelől azonban ugyanekkor a diktatórikus korszak előkészítése zajlott (csak párt vagy intézmény lehetett laptulajdonos; a hírlapok terén a kommunista párt és társutasainak térfoglalása történt meg, és a hírszolgálat is az ő kezükbe került; az irodalmi folyóiratokból fokozatosan kiiktatták a polgári írókat, és még a vicclapokat is egyneműsítették stb.). 1948 után egészen a rendszerváltásig a pártállam központi sajtópolitikával irányította a sajtóéletet, változatlan volt felfogása a sajtó agitációs és propagandista szerepéről s feladatáról, megvalósítására viszont eltérő módokon törekedtek a Rákosi-, illetve a Kádár-korszakban. A kíméletlenül célratörő Rákosi-korszak és az óvatosabb, joviálisabb, de cinikusabb Kádár-korszak közé ékelődött rövid forradalmi időszak 1956-ban az írott sajtó terén nem teremthetett olyan jelentős változásokat, mint egykor az 1848-as forradalom; többnyire a mindenkori forradalmak röpirat jellegű kiadványaira futotta erejéből. (Az igazi újdonság a rádiózásban jelent meg.) Ezek a szempontok indokolták, hogy egyetlen – de nem homogén – korszaknak tekintsem a második világháborút követő közel fél évszázadot.

Az ezredforduló mint végpont pontosabban megfogalmazva a rendszerváltással megszületett új sajtó- és médiaviszonyok felvillantását, érzékeltetését jelenti, és az első demokratikusan megválasztott kormány alatti sajtóviszonyok vázlatos bemutatása mellett néhány, a későbbiekre előremutató jelzéssel ér véget. A rendszerváltást követő évek sajtótörténete történetileg ennyire közel és kevés rá vonatkozó szakszerű, objektivitásra törekvő, nem (párt)politikailag meghatározott feldolgozással csak egy bő vázlat igényével jelenhet meg. Fontosságát mégis az adja, hogy a központilag engedélyezett és ellenőrzött, cenzúrával megfegyvelmezett sajtóvilágból, amelyet a pártállam által megrostált újságírók működtettek, végbement az átmenet a nagyrészt szabad üzleti vállalkozás formájára, amelyet az olvasóiknak, azaz a társadalomnak felelős újságírók kellett hogy működtessenek.

A magyar sajtó működése, előzményeit is tekintve, több évszázados történet, s ennek során több ezer periodikacím és annál is több közreműködői név fordult elő, tehát hiánytalan, teljességre törő tárgyalásuk elméletileg is lehetetlen lenne. Viszont a közel hétszáz, röviden megemlített vagy hosszabban tárgyalt lap és folyóirat, illetve mintegy másfélezer újságíró, szerkesztő és lapkiadó bemutatása alkalmas méretű szelektálásnak látszik.

A hosszú életű, több korszakon átívelő lapok és arculatformáló publicistáik, szerkesztőik bemutatása a sajtótörténetek problematikus feladatai közé tartozik: semelyikükről sem lehet csupán egyetlen helyen írni, de nem is lehet minden érintett korszakban minden információt, értékelést megismételni. Például nem lehet a Pesti Napló teljes bemutatását elvégezni az 1860–70-es éveknél, amikor még az 1930-as években is véleményformáló polgári napilapként működött; vagy nem lehet Rákosi Jenőről sem csak a Kiegyezés után vagy az 1880–90-es években, esetleg csupán a nemzeti koalíció idején vagy csak az 1920-as évek közepén-második

felében írni. Más hasonló esetekre is érvényesnek tartom, hogy a hosszú életű lapoknak fennállásuk minden korszakában jelen kell lenniük, de „portrét” rajzolni róluk akkor szükséges, amikor a legjelentősebb volt a szerepük. Az így óhatatlanul több részre tagolt laptörténetek és újságírói életművek a lapmutató és a névmutató segítségével állnak össze egységgé.

A periodikák címének helyesírása külön említést igényel. A címekben gyakran előforduló I és U betűket a két világháború közötti évekig kizárólag rövid formájukban használták a nyomdák, majd nyomdánként változó időponttól tértek át a hosszú magánhangzók alkalmazására. Voltak, amelyek még a második világháborút követően is megmaradtak a rövid I-nél és U-nál, amint a kor írógépei is ugyanígy működtek. A két világháború közötti sajtó bibliográfiája¹⁵ az összes cím esetében a mai helyesírásnak megfelelően közli a rövid/hosszú magánhangzókat, függetlenül attól, hogy a hosszú életű lapok, mint például a Pesti Hírlap egészen 1944-ig megőrizte eredeti, rövid i-betűs formáját. A bibliográfiai azonosíthatóság érdekében az első világháború vége után alapított lapok címében a megfelelő hosszú magánhangzókat jelölöm, de a néhány korábban indult lap címében mindvégig megőrzöm az eredeti helyesírást (Budapesti Hírlap, Magyar Hírlap, Vasárnapi Ujság, Uj Idők stb.).

Hiánya szinte minden sajtótörténeti műnek, hogy nem találhatóak meg bennük azok az eredeti szövegek, cikkek, amelyek pedig ma már alig vagy nem hozzáférhetőek. Ennek a kötetnek az esetében sincs ez másként, már csak terjedelmi okok miatt sem, viszont a hiányt pótolni tudja a *Hírharang, vezércikk, szenzációs riport* című magyar sajtótörténeti antológia,¹⁶ amely gazdag válogatást ad a magyar nyelvű lapok jellemző publicisztikáiból, sajtóműfajaiból és legnagyobb újságíróinak cikkeiből az 1780 és 1956 közötti korszakokból.

A magyar sajtótörténet megírását az 1970-es évek vége óta végzett kutatásaim és a felsőoktatásban több mint két évtizedes oktatási tevékenységem tette lehetővé. A sajtó történetével való foglalkozásban Antall József indított el, amikor még az Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár igazgatójaként rám bízta az intézmény gazdag sajtógyűjteményének gondozását, feldolgozását. A sajtóval kapcsolatos nemzetközi kutatásokkal az 1980-as évek közepén ismerkedhettem meg, amikor ezt lehetővé tette az Open Society Foundation által nyújtott ösztöndíj a New York-i Columbia Egyetemen. Felsorolhatatlanul sok pályatárstól és baráttól is nélkülözhetetlen segítséget kaptam kutatásaimhoz. Utólag is meg kell emlékeznem Hanák Péter, Kosáry Domokos, Németh G. Béla és Vásárhelyi Miklós tartós segítségéről, és mindenekelőtt hálásan gondolok Csáky Móric, Cseke Péter, Deák Ágnes, Robert J. W. Evans, Fleisz János, Frank Tibor, Gergely András, Gyáni

¹⁵ Ferenczyné Wendelin Lília 2010.

¹⁶ Buzinkay Géza 2009.

Gábor, H. Balázs Éva, Kövér György, Lakatos Éva, Lipták Dorottya, Martin József, Miskolczy Ambrus, Monok István, Murányi Gábor, Pajkossy Gábor, Pók Attila, Romsics Ignác, Sárközi Mátyás, Sipos Balázs, Somogyi Éva, Szajbély Mihály, Széchenyi Ágnes, Tomsics Emőke, Ujvári Hedvig, Veliky János, Vermes Gábor és Vörös Boldizsár tanácsaira, segítségére. Köszönetet mondok a kötet lektorainak, Császtvay Tündének, Paál Vincének és Horváth Attilának értékes megjegyzéseikért.

Ez az első olyan átfogó magyar sajtótörténet, amely egységében kívánja tekinteni a teljes magyar nyelvű periodikus irodalmat, szerves részének tekinti az ország határain kívüli magyar sajtót is; amely tartalmazza az újságírók történetét, és amely lehetőség szerint figyelmet fordít a sajtóélet gazdasági működésére; mindemellett több, eddig feltáratlan részterületen elvégezte az elsődleges anyagfeltárást. Ennek ellenére ez is, mint minden sajtótörténeti áttekintés, szükségszerűen szelektív és szubjektív, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem meríti ki a témáját: tág teret enged eltérő módszer és feldolgozási szempontok alapján megírható további feldolgozásoknak.

A kézirat lezárva 2016. januárban.

BUZINKAY GÉZA